

**IJTIMOY HIMOYA TIZIMI MOLİYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH UCHUN FISKAL MUHITNI
YARATISH**

Xamroboyev Faxriddin Kamoliddin o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

E-mail: hamraboyevfaxriddin12@gmail.com

Tel.: +998 93 936 77 97

Kalit so'zlar: *ijtimoiy himoya, fiskal makon, moliyaviy barqarorlik, manzilli yordam, ijtimoiy sug'urta badallari, byudjet transfertlari.*

Ijtimoiy himoya tizimi davlat moliyasining eng yirik va eng qat'iy majburiyat yuklovchi bo'g'iniga aylandi. Xalqaro mehnat tashkiloti baholashiga ko'ra, O'zbekiston ushbu sohaga yalpi ichki mahsulotning qariyb 7 foizini yo'naltirmoqda — bu daromad darajasi o'xshash iqtisodiyotlar o'rtachasidan sezilarli past. Muammo xarajatlarning miqdorida emas, balki ularning tarkibida: mablag'larning katta qismi barqaror soliq va badal manbalari bilan emas, byudjet transfertlari hisobidan qoplanmoqda. Natijada tizimning kengayishi bevosita byudjet taqchilligi dinamikasiga bog'lanib qolgan.

Bu bog'liqlik raqamlarda yaqqol ko'rinadi. Konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligi 2022-yildagi 4,1 foizdan 2023-yilda 5,8 foizga ko'tarildi va faqat energiya subsidiyalarini qisqartirish hamda ijtimoiy xarajatlarning manzilliligini oshirish evaziga 2024-yilda 3,2 foizga tushirildi. Pensiya jamg'armasi misolida esa yuk sur'ati aniq o'lchanadi: 2024-yilda jamg'arma xarajatlari 64,0 trln so'mga yetib, o'z daromadlaridan oshib ketdi, pensiya oluvchilar soni 4,246 million kishini tashkil etdi. 2018–2024-yillarda byudjet transfertlari hisobidan qoplanadigan farq 1,2 trln so'mdan 8,2 trln so'mga, ya'ni deyarli yetti barobar kengaydi.

Mamlakatda islohot uchun huquqiy zamin yaratilgan. PF-175-son Farmon (2022) bilan Aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi tasdiqlanib, Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi tashkil etildi; PF-82-son Farmon (2023) bilan Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tuzilib, oltita vazirlikka tarqoq bo'lgan xizmatlar yagona tizimga birlashtirildi; PF-185-son Farmon (2024) bolalar nafaqalarining byudjet manbalarini aniqlashtirdi. Biroq mazkur hujjatlarning birortasi ham tizimning barqaror daromad manbalarini — maqsadli badal stavkalari, jamg'arma aktivlarini boshqarish tartibi va o'rta muddatli xarajat shiftlarini — belgilamaydi. Institutsional islohot moliyaviy mexanizmlar islohotidan ilgarilab ketgan.

Ijtimoiy xarajatlar ish haqi bilan birgalikda davlat xarajatlarning qariyb 50 foizini tashkil etadi va ijtimoiy sabablarga ko'ra ularni qisqartirish amaliy jihatdan mumkin emas. Shu bois yagona ishonchli yechim — xarajatni kesish emas, fiskal makonni (fiscal space) kengaytirish. Xellarning ta'rifi ko'ra, fiskal makon davlatning moliyaviy holati barqarorligiga putur yetkazmagan holda maqsadli xarajatlarni oshirish imkonini beradigan byudjet imkoniyatidir. Ortis, Kammins va Karunanetiy 187 mamlakat tajribasi asosida ijtimoiy himoya uchun fiskal makonni kengaytirishning sakkiz yo'nalishini ajratgan. Ushbu metodologiya O'zbekiston sharoitiga moslashtirilganda quyidagi natija olindi (1-jadval).

1-jadval. Ijtimoiy himoya uchun fiskal makon manbalari va O'zbekistondagi salohiyati

Fiskal makon manbai	Salohiyat (YalM %)	Asosiy chora-tadbir
Manzilsiz subsidiyalarni qayta ko'rib chiqish	1,4—2,0	Energiya subsidiyalarini manzilli kompensatsiyaga o'tkazish
Ijtimoiy sug'urta badallari qamrovi	1,1—1,6	O'zini o'zi band qilganlar uchun soddalashtirilgan badal rejimi
Soliq bazasini kengaytirish	0,8—1,2	Mulk va yer soliqlari bazasini qayta baholash
Norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish	0,7—1,1	Raqamli to'lovlar ulushini oshirish
Byudjet xarajatlarini qayta taqsimlash	0,6—0,9	Kvazi-fiskal xarajatlarni qisqartirish
Boshqa manbalar (qarzni boshqarish, rivojlanish hamkorlari, jamg'arma daromadlari)	0,7—1,2	Imtiyozli moliyalashtirish, maqsadli grantlar, bo'sh mablag'larni investitsiyalash
Jami	5,3—8,0	Xarajatlarni YalMga nisbatan 11,5 foizgacha ko'tarish imkoniyati

Manba: Ortiz va boshq. (2017) metodologiyasi asosida muallif hisob-kitobi.

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, sakkiz manbaning jami salohiyati YalMga nisbatan 5,3—8,0 foizni tashkil etadi va uning eng katta qismi qo'shimcha soliq yuki yaratmaydi: manzilsiz subsidiyalarni qayta taqsimlash hamda badal bazasini kengaytirish mavjud resurslar hisobiga ishlaydi. Salohiyatning quyi chegarasi ro'yobga chiqarilgan taqdirda ham ijtimoiy himoya xarajatlarini YalMga nisbatan 7,0 foizdan 11,5 foizga yetkazish mumkin.

Besh mamlakat kesimidagi olti yillik panel ma'lumotlari ($n = 30$) asosida o'tkazilgan chiziqli regressiya tahlili ushbu xulosani statistik jihatdan tasdiqladi. Ijtimoiy himoya moliyaviy barqarorlik indeksiga (IHBI) eng kuchli musbat ta'sirni fiskal makon indeksi ko'rsatmoqda ($\beta = 21,47$; $p < 0,001$), undan keyin manzilli yordam ulushi ($\beta = 11,35$; $p < 0,01$) va rasmiy bandlik ulushi ($\beta = 9,62$; $p < 0,01$) turadi; demografik qaramlik koeffitsienti manfiy ta'sir beradi ($\beta = -6,18$; $p < 0,05$). Model IHBI dagi o'zgaruvchanlikning 85 foizini tushuntiradi ($R^2 = 0,847$). Korrelyatsiya tahlili natijalari xulosani

mustahkamlaydi: $r(\text{IHBI, FISK}) = 0,884$, norasmiy iqtisodiyot ulushi bilan esa bog'liqlik manfiy — $r = -0,693$, ya'ni badal bazasining torayishi barqarorlikka bevosita zarar yetkazadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi. Birinchidan, ijtimoiy himoya xarajatlari bo'yicha uch yillik o'rta muddatli xarajat shiftlarini belgilovchi hujjat qabul qilinishi lozim — bu byudjet rejalashtirishda ijtimoiy majburiyatlarning prognoziligini ta'minlaydi. Ikkinchidan, manzilsiz energiya subsidiyalarini "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" asosidagi manzilli kompensatsiyaga bosqichma-bosqich o'tkazish zarur. Uchinchidan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun soddalashtirilgan ijtimoiy badal rejimini joriy etib, uni raqamli to'lov tizimlari bilan bog'lash talab etiladi. To'rtinchidan, Ijtimoiy himoya davlat jamg'armasining vaqtincha bo'sh mablag'larini past risk darajasidagi davlat qimmatli qog'ozlariga joylashtirish tartibi Vazirlar Mahkamasining 687-son qarori doirasida belgilanishi kerak. Beshinchidan, ijtimoiy himoya xarajatlarining uzoq muddatli aktuar prognozini har uch yilda tayyorlash amaliyoti Strategiya yillik "Yo'l xaritasi" bilan bog'lanishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy barqarorligi qo'shimcha byudjet transfertlari bilan emas, aynan fiskal muhitni tizimli qayta qurish orqali ta'minlanadi. Bu yondashuv PF-175 va PF-82 Farmonlarida hamda "O'zbekiston — 2030" Strategiyasida belgilangan maqsadlar bilan to'liq uyg'undir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Heller, P. S. (2005). Understanding Fiscal Space. IMF Policy Discussion Paper PDP/05/4. Washington D.C.: International Monetary Fund.
2. Ortiz, I., Cummins, M. va Karunanethy, K. (2017). Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries. ESS Working Paper No. 48. Geneva: ILO.
3. International Labour Organization — ILO (2024). World Social Protection Report 2024–26. Geneva: ILO.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF-175-son Farmon: aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida, 25-iyul. Toshkent: lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2023). PF-82-son Farmon: aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida, 1-iyun. Toshkent: lex.uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025). Davlat maqsadli jamg'armalari daromadlari va xarajatlari ijrosi to'g'risida ma'lumot. Toshkent.